

ԱՆՄԵԴ ՅՈՒՆԵՐԻ ԱՆՄԵՂՆԵՐՈՒ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

ԱԳՀԻՍԱՐ (ՀԻՆ ԹԻՒԱԴԻԲ)

Ա.

Գրեց ԼԵԽՈՆ ԵՐԿԱՆԵԱՆ

Թուրքիոյ մէջ այս անունով եր - կու աւան կայ : Առաջինը՝ Կէրվէի մօտ, Իզմիրի շրջանը, երկրորդը՝ Իզմիրի նահանգին մէջ : Այս վերջինն է իմ ծընդալիքայրու:

1899ին, Հ. Քուեան պտղութեր է Իզմիրի ոստանին «գաւառու» : Գացեր է Մաղնիսա : Մաղնիսայէն ուղղուեր է Գրքաղաճ : Ագհիսարի քովէն անցեր է, չէ տեսեր զայն : Տեսած ըլլար, պիտի յիշէր Ալիշանը, Պատմութիւնը եւ պիտի յիշատակէր Հին Թիւադիրը՝ իր «Հայք ի Զմիւնիայ»ին մէջ :

Այսենին, մանր թերի կրնար նկատուիլ այս անտեսումը, երբ կանգուն էր Ագհիսարի հայութիւնը : Մինչ հիմա ծանր մեղքի պէս կը նղճանարէ զիս : Խղճահարութիւնս կը յորդի, երբ կը հաստատեմ, որ Աղէտէն տարիններ ետք 1961ին հրատարակուած «Մեր Զմիւնիան» ալ, «զէետ գնացեալ» Հ. Քուեանի մատեանին, ի սպառ կ'անդիտանայ իմ ծննդալիքայրու:

Անյիշատա՞կ պիտի մնայ իմ «մայրաքաղաք» : Մուացօնքի մշուշին մէջ պիտի թաղուի՞ն իմ հայրենակիցներյա որոնք արմատափի նահատակուեցան 1922ին :

Ագհիսարի վերապրող յոյներ Աթէնքի մերձակայքը գիւղակ մը հիմ - ներ են : Հին Թիւադիր կոչեր են զայն : Սիրալիր կը կանչեն զիս : Ես ի՞նչ ը - նեմ հոն : Մեռելներս, անթաղելի ժեռելներս կը փնտում ես : Անոնք կը պառկին, եղայրօրէն անտարանջատ, մէկ փոսի մէջ, «Ել-Տէյիրմէն»ի մէր շիրմաստանը : Մենաւոր, սղաւոր, այցի կ'երթամ ես անոնց : Թարմ օրերուս շերմ յուշերը շալկած՝ կ'եղայրանամ անոնց հետ :

* * *

Ագհիսար : Մովու մակարդակէն 110 մէթր բարձր, լայնատարած հարթութիւն : Լեռ ու սար չկար, բլուր իսկ չկար : Քանի հազար բնակչութիւն, ուրու 200ը հայ, 2000ը յոյն, մնացեալը թուրք :

Հայրս, բնիկ մաղնիսարի, կ'ըսէր

տայնելու փափկանկատութեամբ : Երի ցաղոյն եղբայրու՝ Արմենակ վիճաբանութիւնը կ'արծարծէր .

- Աղհիսարի ժողովուրդը այնքան ալ յետագէմ չէ, քանի որ ծնունդ տրւած է անուանի մեծ իրաւաբանի մը, որ կը կոչուի Մուսթաֆա Ֆեղդի : Համալսարանի գասախօս է այս անձնաւորութիւնը եւ փաստաբաններու փաստաբանը՝ Պոլսոյ մէջ (նախկին իթթի հատական, առեն ուր նախարարութեան բարձրացաւ յժամական կառավարութեան մէջ) : Ու զէ զատ՝ ունինք նաև աղհիսարցի տոքթ . Մարզօղուն, վեներական հիւանդութիւններու միակ մասնագէտը իզմիրի մէջ :

- Ծո, ծուռ տղայ ցախաւել, կը սաստէր հայրս, քու թուածներդ թուրք կամ յոյն են : Հայերուդ մէջ կարկառուն դէմք մը ունի՞ք :

Ես ալ, երբ հասուկ հասակիս հասայ, խելք կը թափէի, դատաշան կ'արձակէի :

- Ի՞նչ կը նշանակէ «մեծ մարդ» : Բստ իս, մեծ մարդը գերենական հանձարը եւ պողպատէ կամքն է, որ գերութեան խառնարանէն դուրս կը հանէ մեզ : Մենք մեր Մովսէսին կը սովանք դարերէ ի վեր :

Ցորչափ չէ ծնած մեր Մովսէսը, իբրև մեծութիւն կ'ողջունենք անոնք, որ բարձունքի հասած չըլլան իսկ, միջակութենէ վեր ելած անհատականութիւններ են ուժ մը կը ներկայացնեն, մտաւորական ըլլան թէ առեւորական կամ պարզ արհեստաւոր : Այս գիծով Ագհիսարի մէջ գնահատելի արժէքներ են Աստուր էֆէնտին (միակ փաստաբանը քաղաքին), զեղագործ Նշան էֆէնտին, պետական պաշտօնեայ Միքայէլ էպիլութեանը : Առեւորական ներէն, ի միջի այլոց, կիւրծեալ եղաթարները, Յակոբոսը : Նոյնիսկ հայ երկաթաղործները, Յակոբոսը :

Կիւրծեալ կ'արագաթեանը, որոնց ճարտարութեան հետ հայող չկայ : Միջակութենէ չատ վեր բարձրացած էին հին սերունդն կոստաննեց հայրը, իմ մեծ հայդէն կ'արագաթեանը Յովհաննէսը եւ ծերունակարդ Գուրուտիրէքը, երեքն ալ մեծ հարստութեան տիրացած :

ԱՆՄԵԴ ՅՈՒՆԵՐ ԱՆՄԵՂՆԵՐՈՒ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

ԱԳՀԱՅԱՐ (ՀԻՆ, ԹԻՒԱՐԻԲ)

Գրեց ԼԵԽՈՆ ԵՐԿԱՆԵԱՆ

Բ.

Աղհիսար: Բորէասը փշէր, փոչի - ներու ամպ կը քարձրանար նրկինք : Անձրեւ կը տարափէր, ճամբաները ճահին կը դառնային : Աղտուկեղտ՝ ամէն կողմ : Տղեղութիւնը՝ նըսան : Բայց ի՞նչպէս մոռնամ ես իմ Աղհի - սարս, ուր քարերն ու ծառերը, աղ - րիւրներն ու առուները իմ դարսւնքս կ'երգեն :

Մեր եկեղեցին: Բառը զրարա՞ր կուզար թրքապարար մեր քիմքին, ոյ լամերժարար ժամ կը կոչէինք դայն : Մատուռ մըն էր խեղճուկ, անջուք, ան զմբեթ : Անոն չէնք մը՝ ներսով ու դուրսով : Վեհանիստ կաթողիկէին հետ չեմ փոխեր զայն : Չոն մըմնջեցի իմ առաջին «Հայր մեր»ս :

Մեր քահանան, երէցկինը կորսըն ցուցած, հեռաւոր կեսարիային Աղհիսար եկած էր : Զայնաւոր, բայց թըրքախօս էր Տէր կարապետ : Մեր ժամ - կոչ Մկրտիչը Պանտրմայէն գաղթած «աշխարհաթող» քարեպաշտ մըն էր : Ամուրի, սակաւապէտ, ծառայակաս եւ սակաւիկ մը թոթով : Իր «եւ ... եւս խաղաղութիւն»ները միշտ ձիճաղ կ'առթէին : Որովհետեւ մեր ժամկոչը, լուր օրերուն, տէրտէրը սպասարկող տիրացու էր միաժամանակ :

Կոչնակը նիհարածայն կը հնչէր : Առտու իրիկուն՝ ժամերգութիւն : Յաճախ երկու-երեք ժամուռի ներկայութեան : Ասոնցմէ էր ծերունազարդ Գուրուտիրէքը, հին սերունդի երի - ցագոյն անդամը : Իր մասնաւոր անկիւնը ունէր : Բարձրածայն կը հետեւէր ժամերգութեանց : Միշտ ոտքի վը բայ կամ ծունկի եկած : Սոտիպ գետինը կը փոռուէր երկրապագելու : Երկար չալ վարը ա'լ աւելի կ'երկարէր գետնամած եր հասակը : Հառաջածայն՝ թողու -

ուած, «չապիկ»ս հանեցի մէկ կողմ նետեցի եւ դուրս ելայ եկեղեցին : Մանուկի իմ քարեպաշտութիւնս տուժեց մեր քահանային ամբարտաւան վերաբերումէն :

Մայրս կ'ըսէր, իմ տրտունջիս իբրեւ սփոփի .

- Աւելի լաւ է բազաձայն ըլլալ, քան անբան :

Տղու տրամաբանութեամք հետեւցուցի ես, որ անբան են ձայնաւորները : Միսիթարուեցայ եւ ոխ չկապեցի Տէր կարապետին դէմ :

Բարեհամբոյր բնաւորութեամբ մարդ մըն էր, մատուռին պայծառութեան սպասարկու : Միշտ դժուճ էր սակայն, ի տես սակաւաթիւ ժամուռը ներու : Արդարեւ, եկեղեցին, զրեթէ պարապ լուր օրերուն, տօն օրեզուն միայն կը լեցուէր :

Եկեղեցին բացառաբար կը լեց - ուէր նաեւ յուղարկաւորութիւն - ներու առիթով : Մեծ ընտանիք մը կը կաղմէր Աղհիսարի հայութիւնը, համակամ սիրելութեամբ կապուած : Ամէն ոք միապէս սեւ կը հագնէր . երբ այդ ընտանիքէն անդամ մը հրաժեշտ տար կեանքին : «Ի վերին երուսաղէմ»ը միասին երգել լիաբերան, փոսը իջեց - ուած դագաղին վրայ դուրգաւանքով հող լեցնել ձեռքով, պարտականութիւն կը համարուէր սրբազան, եւ դրաւական՝ համերաշխ սիրոյ եւ խոկա - կան բարեպաշտութեան : Այդ պարտաւորութենէն չէին խուսափեր նաեւ բոշայածին հայերը :

Թէեւ տարարիւն չէինք նկատեր Աղհիսարի հայ բոշաները, բայց մեզի, փաղաքօրէն, «էլէքնի»՝ մաղադործ կ'անուանէինք զանոնք : Տարիներէ ի վեր տուն-տեղ եղած եւ հայու

կան դպրաց դաս չունէինք մեղ ժամը; Կամաւոր տիրացու էինք դպրոցականներս: Մեզմէ զատ, տօն օրերուն, դաս կը մտնէին տիտղոսաւոր երիտասարդներ. Կոստանենց Յակոբը, Յակոբոսը, Յովհաննէսն ու Միհասը: Հլաշալի ձայն ունէին ասոնք: Վայելք էր զի լրենք լսել: Միայն թէ յաճախ մըցումի կ'ելլէին իրարու հետ, ձայնի բարձրագոյն ոլորտներուն հասնելու նախանձայուղութեամբ:

Տէր Կարապետ կը խոժոռէր: Բուրդ-մօրուք չէր մեր քահանան, կա կուղ, անկամ: Օր մըն ալ, վճռեց առաջքն առնել այս խառնակութիւններուն: Կանոնական երգեցողութեան դասընթացք մը բացաւ եւ մեծերն ու պըդ տիրներս ժամ կանչեց այդ դասընթացին փորձերուն համար:

Ես ալ խառնուած եղայ ի՞մ գասուկիցներուս: Սկսանք երգել խմբովին: Տէր Կարապետ կեցուց: Ինք երգեց նախ եւ թելադրութիւններ ըրաւ: Դուրձեալ սկսանք: Տէր Կարապետ դժուհ մնաց: Չեռքը ականջին կը տանէր, կը ծռէր զայն, աւելի յստակ լսելու համար: «Խժան ձայն մը կայ», ըստ յանկարծ: Ո՞վ է անախորժը: Մեր խումբին մէջ մտաւ, ականջը լարեց իրաքանչիւրի երգին եւ ինծի դասնալով հրամայեց ուժգին.

- Դուն դուրս ելիր շարքերէն:

Յանկարծակիի եկայ, մէկ կողմ քաշուեցայ ամօթիած: Անհոտ ծաղիկ էի ես: Հարուածին սաստկութիւնը ըզ դացի յետոյ, երբ մեծերն ու պատիկները լիսաւեւու ինծի նայեցան, ոմանք արդահատանքով, ուրիշներ՝ ծաղրան քով: Ասոր վրայ, ծանրապէս վիրաւոր

Շուրջ քսան հոգի էր ասոնց համրանքը: Համակրելի եւ մարդամօտ անձեր: Մաղագործութիւնը լքած նուազածութեամբ կ'ապրէին: Խումբ կաղմած էին, իւրաքանչիւրը մաւնազէտն էր երաժշտական գործիքի մը: Զայնաւոր էին ամէնքն ալ: Սահակի, թագւորի տունը յաճախավայրն էր պատանիիս: Հանոյք էր ինծի թախծունդ երդու նուազ լսել իրենց մօտ:

Ագհիսարի ամէնազգի ընտանիքներու խրախանքներուն եւ հարսնիքներուն անհրաժեշտ զարդն էին հայ արուեստագէտները: Անոնցմէ զատ ուրիշ նուազածու չկար մեր քաղաքը: Անոնց ողջակիզումով ողջակիզումցան նաեւ երգն ու արուեստը: Եւ համատարած տիրեց անշուշտ մեռելային լուութիւն:

* * *

Մեր վարժարանը: Ամէն տարի գարնան միջինքին կուդային, անոր կտուրը վը թառէին զոյտ մը արագի: Օրհնէնք կը կարդային մեր վրայ: Իմ մտերիմներս էին: Անոնց թելթափն ու ճախրանքը՝ սիրանքը բողբոջ օրեւորուս: Աչքիս առջեւն են զեռ: Դեռ կը լսեմ անոնց կափկափիւնը: Ինծի պէս որբ մնացիք դուք ալ, իմ սիրուն ու սիրելի արագիլներս:

Երկու վարժարան ունէինք: Մին մանչերու, միւսը՝ աղջկանց յատուկ: Առաջնը Աւետիքեան կը կոչուէր է յէշատակ բարերարներուն՝ իդիլիրց: Յովհաննէս եւ Սահակ Աւետիքեան եղբայրներուն (ողորմեամ, Տէ՛ր, զվարժարան շինողաց): Երկու շէնքերն ալ հաստատած էին մեր մաստուին չուրջի բակը, որ գերեզմանոց էր: Մանչե-

դապետի մը խնդրական այցին: Ես չեմ յիշեր վարդապետ մը, որ հիւր եկած ըլլայ: Ագհիսարի իր հօտին: Իզմիրի ոստանին հոգեւոր հովիւները «ի հոգեւորս», այսինքն բարձրէն եւ հեռուէն կը հովուէին «գաւառ» պիտակուած ստորագաս թեմերը: Իրենց պարաւականութիւնը լիուլի կատարած կը համարէին տէրտէր մը չնորհելով ուղղուած տեղը: Այսպէս՝ առաջնորդէ չէր դար Ագհիսար, բայց «Առաջնորդարան»ը մշտապէս կանգուն կը մնար:

Ագհիսարի պէս հայութեամբ սահաւաթիւ զաղութներ ի վիճակի չէին, նկաթապէս, քահանայ մը, ուսուցիչ մը եւ ուսուցչուհի մը պահելու: Կ'ըսէին, ես չեմ յիշեր, որ հոն պաշտօնավարեր է ատեն մը մաղնիսացի գըրագէտ՝ արթաշական Գ. Շահինեան: Իր ճղճիմ ամսականը բաւարար չէ ղըտեր եւ ճղեր հեռացեր է: Իր տրտուն ջին հանդիպած եմ գին օրերու մեր մասուլին մէջ: Հին օրեր, նոր օրեր: Օրերը կը փոխուէին, մեր դաստիարակներու նոյնանոյն տրտուն ջին դաւրման չուտանքին: Հայրս կ'ըսէր իրաւամբ, որ Գ. Շահինեանի կարողութեամբ տէրտէր մը, որ դաստանդութիւն ալ ստանձնէր միաժամանակ, լաւգոյն լուծումը պիտի ըլլար թէ՛ թեկնածուին եւ թէ համարյակին համար:

(Նար.)

ԱՆՄԵԴ ՅՈՒՇԵՐ ԱՆՄԵՂՆԵՐՈՒ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

ԱԳՀԱՄԱՐ (ՀԻՆ ԹԻՒԱԼԴԻԲ)

Գրեց Լեհուն ԵՐԿԱՆԵԱՆ

Դ.

«Յուսաբեր»ի 22 Յունիս 1959ի
համարին մէջ հրատարակուած Արմէն

Ամատեանի յօդուածէն տեղեկացայ ,
որ Աղէտէն առաջ Ագհիսարի վարժա -
րաններուն ամենավերջին ուսուցիչը
եղեր է Զաւէն Սարունի : Պարտիզակցի
քաջ յեղափոխական մը , որ հակտուակ
իր թախանձագին յորդորներուն , չէ
յաջողեր Ագհիսարի հայերը փրեն հետ
իգմիր տանիլ (Պուլկարիա ապաստա
նեցաւ , ուր եւ մեռաւ հետագային) :

Իմ տղայութեանս , մեր դասաւ -
տուն ագհիսարցի Մելքոն վարժապե -
տըն էր : Կուտէն հասած ուսուցիչ մը :
Կ'աւանդէր սկզբնատարերքը հայերէն ,
թուրքերէն լեզուներուն եւ թուաբա -
նութեան : Իրմէ սորված եմ մեր այ -
րուբենը : Անշուշտ չէր այնքան կարող
մեզի ցեղաշունչ դաստիարակութիւն
բաշխելու եւ հայ քնուկ զանգուածին
ազգային զարթում ներարկելու չափ :
Բայց եւ այնպէս , իր դասերը աշա -
կերտներս լաւ կը սերտէինք եւ դիւ -
րին կը մարսէինք :

Կարգապահութիւնը անթերի էր ,
«առատովլքը» («Փալախա»)ի զօրու : Ան
գամ մը հանդիսատեսը եղած եմ այդ
տմարդի պատիժին եւ ըմբոստացած :
Մելքոն վարժապետ կը դասախոսէր
նաեւ աղջկանց վարժարանը , ուր ոգ -
նական վարժուհի մը միայն կար : Իր
բացակայութեան , բարձրագոյն դա -
սարանէն Արթին Գուրուտիրէքը վե -

եւ շատ մըն ալ հիացումով կ'ըսէր ին
ծի .

- Դուն դրօշակեա՞ն ես , տղաս :

1908էն առաջ դրօշակեան կը կոչ
ուէին մեր նուիրեալները :

Ի՞նչ պիտի ընեմ հիմա : Ամիս մը
կը մնար մինչեւ տարեփակ : Խաղալիք
չունէի , խաղընկեր չունէի : Նժոյգի
մը տէր ըլլալ , անոր հետ քառասմբակ
ճեմել , իմ երազներուս երազն էր : Ու -
զեցի , պնդեցի : Վտանգաւոր է ըսին ,
նժոյգի փոխան իշուկ մը նուիրեցին :
Ես ի՞նչ ընեմ գլուխը կախ այդ աւանա
կը :

Զարութիւններու ճամբան բռնեցի :

Զափը անցուցի այն աստիճան , որ
տնեցիներուս «պէլա»ն եղայ : «Ճէֆի
պէլա» , ըսաւ հայրս եւ դլսացաւան -
քէ ազատելու համար , որոշեց զիս
Մաղնիսա զրկել , Գ. կօլմէղեանի (Ան
մահունի) . Հիմնած հայ-ամերիկեան
գիշերօթիկ վարժարանը , իբրեւ պա -
տիժ «պատուհաս»իս :

Լման չորս տարի այդ պատիժը կը
րեցի : Փորս ցյադ լեցուեցաւ հանա -
պազօրեայ լուրիայով , հոտած ձէթով ,
միսկած սոխով-սխտորով : Փորս լեց -
ուեցաւ , հոգիս դուրս եկաւ :

* * *

Ագհիսար : Գի՞ւղ էր թէ քաղաք :
Մայրս եւ ես հոն ծներ էինք , իմ «մայ

